

VORLÍČEK, R.

Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku: Pohled do konkrétních základních škol
Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2019, 322 s.

Inkluze je nepochybně zásadním tématem současné vzdělávací politiky i praxe. Je proto dobře, že se na ně zaměřil mladý, talentovaný a dobře poučený autor, který vykonal množství empirické práce. Jeho přístup se shoduje s tím, oč usiluje náš časopis: poznání školní reality prostřednictvím metod a teoretických rámců různých sociálních věd, v tomto případě zejména antropologie.

Základní úskalí je však název knihy. Může totiž budit velmi různá očekávání, která samozřejmě v jedné práci nemohou být naplněna. Autorovi zde nejde o dopad konkrétního politického opatření ve vzdělávání, ale obecnější jevy vznikající při soužití různých skupin žáků ve škole. Tyto problémy a mechanismy popisuje na příkladu Romů ve slovenském a českém vzdělávání. Základním sdělením je přitom spjatost inkluze a exkluze. Prostřednictvím dvanácti rozdílně dlouhých případových studií ze základních škol na Slovensku a v Česku autor totiž dokumentuje, jak *se-
tkávání* menšiny a většiny může vést k *vyučování* až šikaně odlišných jedinců uvnitř tříd, nabývat formy selekce do paralelních tříd v rámci školy, vytvářet segregované školy v obci až po vznik paralelního soukromého školství, do něžž uniká lépe sociálně postavená část většinové populace. Autor přitom etnicitu sleduje často ve vztahu k ekonomickému postavení žáků a jejich rodin, ke zdravotnímu postižení jejich spolužáků (zejména mentálnímu) a také k genderu (ovšem genderové analýzy mi připadají nejméně přínosné). Oceňuji, že Romové nejsou zobrazeni jen jako oběti systému, ale někdy se prostřednictvím složité dynamiky stávají i aktéry exkluze ještě zranitelnějších spolužáků.

Zaměření na postavení romských žáků ve třídě, škole a systému dává knize tematickou sevřenost. Zároveň ale přirozeně princip *pars pro toto* musí vyvolat otázky, co v případě soužití Romů a majority je obecné a co specifické, co by u jiných minorit (třeba žáků cizinců) nebo žáků s jinými specifickými potřebami vypadalo jinak. Tady opět čtenář může cítit rozpor mezi obsahem knihy a ambicí názvu. Autor navíc nevstupuje do terénu, který by badatelé zanedbávali. Obrovská a Sidiropulu Janků (2019) našly 57 původních empirických výzkumných studií o vzdělávání sociálně znevýhodněných *romských* dětí v České republice, které byly mezi lety 1989 a 2017 publikovány v češtině. K tomu připočteme práce ve slovenštině nebo v angličtině, za všechny např. studie Messingové (2017), jež v podobné oblasti jako Vorlíček uplatnila při řešení obdobných otázek smíšený přístup, o řadě sekundárních prací či analýz politického diskurzu ani nemluvě. Tady se projevuje jiné úskalí knihy. Vorlíček zřejmě práci psal s chvályhodnou ambicí oslovit praktiky a širší odbornou veřejnost, informace předkládá čtivě a své nálezy dokumentuje četnými schémata a kresbami. Ovšem učebnice nebývají založeny hlavně na primárních datech. Pokud knihu nahlížíme jako zprávu o výzkumu, pak chybí ucelený přehled toho, co již víme o problémech

122 vzdělávání Romů u nás a na Slovensku či o dynamice sociálních vztahů v etnicky smíšených třídách a školách. Není proto ani jasné, co nového chce autor přinést. Přitom Radek Vorlíček se v příslušné literatuře nepochybně orientuje a poznatky z ní na různých místech textu uvádí. Tím ovšem dále znejasňuje vlastní přínos.

Každý z dvanácti zařazených případů se nějak týká postavení romských žáků v základním vzdělávání. Autor na počátku navrhuje velmi slibný výzkumný přístup, který respektuje víceúrovňovost vzdělávacího systému (tedy příslušnost tříd do určité školy, nad níž lze myslet regionální síť/trh škol a ještě výše národní vzdělávací systém), ale zejména vazby na mimoškolní prostředí obce a regionu. Slibuje popsat, jak se ve třídě, na niž se analýza nejčastěji zaměřuje, a ve škole „odráží místní dění a lokální události“ (s. 68). Podařilo se to zejména v popisu některých slovenských škol. Zdařilé jsou také analýzy, které srovnávají začlenění romských žáků v rámci třídy a jejich současné vyčlenění ve společných prostorech školy nebo dokumentují vliv zavedení kamerového systému do školy na podoby a projevy exkluze. Bohužel tento princip není uplatněn důsledně a v kapitolách se nedodrží stejná struktura či úroveň analýzy. Například u „Máchovy školy“, která jako jediná představuje případ, kde se inkluze - podle autora - systémově daří, je celý popis vnějšího kontextu školy zredukován na pouhé dvě věty.¹ I popisy fungování některých dalších škol v práci jsou málo transparentní, někdy mi nebylo jasné, zda autor přebírá pouze to, jak se škola sama charakterizuje v dokumentech, anebo zda vychází z vlastních dat.

Kniha je bezpochyby místy až drásavým svědectvím, které může otevřít oči učitelům i dalším čtenářům. Vorlíček osvědčuje velkou citlivost a angažovanost. V paměti utkví případ Aleše, který je s odstupem tří let zachycen ve třetím a šestém ročníku: poprvé je představen jako nadaný Rom se zájmem o učení, podruhé jako ve své třídě izolovaný a odmítaný, vzdělání odcizený chlapec, který ze školy přestupuje jinam. Autor tuto změnu přímočaře interpretuje jako důsledek neinkluzivního nastavení systému a konkrétní sociální skupiny. Ovšem krize oblíbené školy po přechodu na druhý stupeň a ve vyšších ročnících povinného vzdělávání je obecným jevem, zejména u chlapců s horším rodinným zázemím. Alešův příklad je jedním z míst textu, kde by bohatší diskuse nabízející více alternativních nebo souběžných vysvětlení jednotlivých případů učinila analýzu hodnověrnější a celou publikaci ve výsledku kvalitnější.

Odstranění nerovnosti v přístupu ke kvalitnímu vzdělávání je nepochybně jednou z největších výzev nejen pro české školství. Spojené státy americké mají za sebou více než pět dekad intenzivních snah o překonání segregace v oblasti, která je v tamní terminologii tradičně označována jako „rasová“, a jen o něco kratší dobu trvá úsilí o integraci osob s různými postiženími do hlavního proudu vzdělávání. Přesto nejsou výsledky uspokojivé, žáci z etnických menšin jsou disproporčně často ve speciálním vzdělávání, a lze dokonce mluvit o novém rasismu. I v evropských zemích se otáz-

¹ Mám však potíž s přijetím autorova tvrzení, že v této škole se inkluze daří: v popisované třídě pátého ročníku je 14 žáků, ale „ještě před pár lety ji navštěvovalo 27 dětí“ (s. 231). Čistě migrační saldo v této třídě je minus 13 žáků. Bez vysvětlení toho, proč a kam ubyla polovina třídy (příčemž celkový počet odchodů byl asi ještě vyšší), je příběh značně neúplný - at' již šlo o *white flight*, nebo naopak o přestup do speciální školy.

kám inkluze - a speciálně boje proti vyloučení Romů - věnuje v posledních letech velká pozornost. Mluví se o dekádě romské inkluze (2005-2015), ale všeobecně je patrné, že velké rozdíly mezi Romy a většinovou populací zůstávají, nebo se dokonce zvyšují. Napříč velmi bohatou literaturou se stále dozvídáme, že začlenění žáků se speciálními vzdělávacími potřebami je v rozličných školských systémech trvale horší než u jejich intaktních vrstevníků. Vorlíčkova kniha to tedy neobjevuje, ale znovu potvrzuje, názorně ilustruje a zařazuje do rámce antropologického a sociologického uvažování.

Zajímavý názor vyslovuje Brügelmann (2019), podle nějž přeměna systému na inkluzivní vyžaduje deseti-, nebo dokonce dvacetiletý plán s jasným cílem a závaznými milníky pro realistické mezistupně. Jenže realistický plán neakceptuje nikdo: pro zastánce inkluze by byl takový postup příliš pomalý, zatímco odpůrci si nepřejí žádnou, ani pomalou inkluzi. Vzpomněl jsem si na to, když R. Vorlíček psal o Maxwellově démonovi.² Autor tento koncept aplikuje (inspirován Bourdieuem) tak, že i ve školství působí démoni, kteří žáky rozdělují a brání dosažení inkluzivního uspořádání. Problém s touto myšlenkovou konstrukcí slavného sociologa je v tom, že společnost není systém blízko termodynamické rovnováze jako plyn v nádobě: chová se úplně jinak. Za normálních okolností se rozdíly v sociálních systémech naopak zvyšují (narůstá negentropie a také nerovnost). Ostatně teoretické koncepty i data ve Vorlíčkově knize ukazují, jak spolu exkluze a inkluze těsně souvisejí, aniž by za tím byly nějaký plán či zlá vůle démona. Naopak k vytváření prostředí, které označujeme jako inkluzivní, je a ještě dlouho bude potřeba neustálé práce. Je to tedy právě naopak než u Maxwella. Cenné je, když autor připomíná, jak exkluze může být paradoxně právě cestou k inkluzi na vyšší úrovni: oddělené vzdělávání žáků se speciálními potřebami v *některých* vyučovacích hodinách umožňuje jejich setrvání v běžné třídě v ostatních částech dne a nevede k ostrakizaci v rámci dětské skupiny - asi proto v této formě známe inkluzi ze zahraničních škol.

Inkluze je velmi složitý proces, vývoj školství k němu automaticky nesměruje, i v systémech plně komprehenzivních se znovu vracejí skryté i přiznané způsoby rozdělování a vylučování žáků. Učitelé, kteří třeba o vytvoření inkluzivní školy usilují, nejsou nadpozemští tvorové. Tak se ve Vorlíčkově knize někdy stávají součástí síly, která *chtíc vždy páchat dobro, vždy zlo vykoná*, ať už podle autora petrifikují etnicitu, anebo naopak všem žákům vnucují, že jsou Slováci/Češi. Opakovaně jsem si kladl otázku, zda výzkum tak komplexního jevu může na potřebné úrovni provést jediný, byť nadaný a pracovitý badatel. Autentická týmová spolupráce je nesnadná, ale perspektivnější. Rozumím, že zde byla východiskem kvalifikační práce, která musí mít jednoho autora, ta by pak ale měla být více soustředěná na dílčí aspekt problému, kde by byl její přínos pro pokrok vědy jasnější.

Autorův primární zájem a sympatie patří žákům (dětem) a jejich socializaci. O něco méně porozumění má pro kvalifikační a alokační funkce školy i pro dilemata, do nichž se dostává učitel, který nemůže v běžné hodině řešit jen vztahy v sociální

² V původním fyzikálním pojetí démon zvrátí proces vedoucí k rovnoměrnému rozdělení molekul plynu v propojených nádobách, k němuž za normálních okolností spontánně dochází.

124 skupině.³ Přes uvedené výhrady jde o publikaci, která může vykonat mnoho dobrého pro studenty, učitele a další pomáhající profese, snad i politiky a školské manažery (pokud by ji četli), a tím i pro žáky. Pokud ji přijmeme jako spíše učebnicový či popularizační text, pak nevádí, že občas čteme výklady či „objevy“ jevů, které jsou obsahem základního kurzu pedagogiky nebo sociální psychologie. Můžeme odpustit i občasnou terminologickou nepřesnost, a naopak ocenit srozumitelnost a čtivost autorova stylu. Kniha bude užitečnou četbou i pro začínajícího výzkumníka, jemuž mimo jiné ilustruje, jak se i v domácím sociálně vědním výzkumu zvyšuje míra reflexivity a etické citlivosti badatele.

Literatura

- Brügelmann, H. (2019). 10 Jahre Inklusion. Geschichte einer gescheiterten Reform? *Gemeinsam lernen*, 5(2), 20–24.
- Messing, V. (2017). Differentiation in the making: Consequences of school segregation of Roma in the Czech Republic, Hungary, and Slovakia. *European Education*, 49(1), 89–103.
- Obrovská, J. & Sidiropulu Janků, K. (2019). Post-socialist Czech education research on socially disadvantaged / Roma children and families: Literature review. *Orbis scholae*, 13(3), 85–116.

Dominik Dvořák
dominik.dvorak@pedf.cuni.cz

---

³ Ovšem souhlasím s autorem, že ve zdařile popsané hodině etické výchovy jde o skutečně tragický rozpor mezi učivem o přátelství a reálnou dynamikou třídy.